

До спеціалізованої вченої ради К 64.051.31
в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора

Бєлова Дмитра Миколайовича

на дисертацію Моткової Ольги Дем'янівни «Пряма дія норм
Конституції України у сферах реалізації та захисту прав людини: питання
теорії та практики»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Актуальність теми дослідження. О. Д. Моткова присвятила своє дисертаційне дослідження вкрай актуальній проблемі. З одного боку, забезпечення прав і свобод людини є одним із пріоритетних завдань будь-якої демократичної держави. З іншого, - відомо, яку виключну роль покликаний відігравати в житті суспільства і держави Основний Закон. І якщо з моменту прийняття Конституції України 1996 р. стосовно змістовної частини цього надважливого документу, зокрема в частині закріплення основних прав і свобод людини, лунають лише позитивні оцінки, відносно дієвості відповідних норм, їх практичної реалізації висловлюється цілком обґрунтована критика. Авторка дисертації справедливо зазначає, що спосіб закріплення прав людини в Конституції України не забезпечує ефективності прямої дії конституційних норм у процесі їх реалізації та захисту. Наявність

серйозних проблем у цій сфері підтверджується наведенням даних щодо кількості справ, що перебувають на розгляді в судових органів України, звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Індикатором незадовільної ситуації є і велика кількість справ проти України, які перебувають на розгляді у Європейському суді з прав людини (с.15 дисертації). Зазначене дисертант підтверджує статистичними показниками: за даними Державної судової адміністрації України, упродовж 2016 року на розгляд до всіх судів України (місцевих, апеляційних та касаційних) надійшло 3 млн. 548,2 тис. справ і матеріалів усіх категорій; у 2018 році – 3 млн. 784, 9 тис. У 2016 році до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини звернулось 23925 осіб, у 2017 році – 25439 осіб, у 2018 році – 25410 осіб. У цілому, станом на кінець 2018 року на розгляді у Європейському суді з прав людини перебувало загалом понад 7200 справ проти України, що складає 12,9 % від загальної кількості справ; у 2017 році – 7,1 тис., тобто 12,6 % від загальної кількості (с.15 дисертації).

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дослідження О. Д. Моткової відповідає завданням і основним напрямам Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 роки, прийнятим Загальними Зборами НАПрН України.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота виконана на підставі ґрунтового аналізу науково-теоретичних досліджень в галузі конституційного права в Україні та детального і послідовного узагальнення досвіду використання рішень Європейського суду з прав людини у їх частковому співвідношенні з положеннями законодавства України. При цьому досліджується роль і значення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при прямому застосуванні норм Конституції України у сфері реалізації та захисту прав людини. Це дозволило

автору сформулювати конструктивні пропозиції щодо удосконалення практичних перспектив використання властивості прямої дії норм Конституції України.

У дисертації чітко сформульована мета і завдання дослідження (с.17-18 дисертації), їх постановка та послідовність дозволяють розкрити основний зміст теми. Об'єкт і предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволять розв'язати важливу наукову проблему в межах наукової спеціальності (с.18 дисертації). Дисертація виконана на достатньо високому науковому та професійному рівні, за своїм оформленням відповідає встановленим вимогам. Робота, запропонована дисертантом, характеризується системним підходом до предмету дослідження.

Структура дисертації Моткової О. Д. логічно витікає з поставлених завдань, об'єкту та предмету дослідження та складається з вступу, двох розділів з висновками, шести підрозділів, висновків, списків використаних джерел та додатків. Внутрішня структура дослідження, що розглядається, повністю розкриває суттєві проблемні аспекти обраної тематики. Робота містить ґрунтовні наукові положення, які мають науково-теоретичне значення та практичну спрямованість.

Автором проаналізовані та використані дослідження попередників, які в тій чи іншій мірі мали відношення до предмета дисертаційного дослідження, про що свідчить теоретична база дослідження, виявлена сутність зазначеної проблематики, практичне значення дослідження. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки і рекомендації можна вважати достатньо обґрунтованими. Дисертація Моткової О.Д. спирається на міцну методологічну основу. Результати дослідження отримані з використанням загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ, зокрема таких як: діалектичний та історичний методи пізнання, формально-логічний метод, методи дедукції та індукції, метод моделювання та порівняльно-правовий метод та ін.

Внаслідок ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження можна зробити висновок про те, що дисертант вдало використовує зазначені методи та демонструє наявність навичок творчого наукового дослідження. Дисертаційна робота Моткової О. Д свідчить про ґрунтовне вивчення чинного законодавства України, низки міжнародно-правових актів, спеціальної літератури з предмету дослідження. Слід зауважити, що джерельна база дисертації включає 237 найменувань, що підкреслює достовірність і обґрунтованість висновків, зроблених дисертантом.

Дисертаційна робота Моткової О. Д написана ґрамотно, з дотриманням наукового стилю. Новизна результатів дисертаційного дослідження, наукових оцінок, пропозицій і рекомендацій, теоретичних узагальнень та висновків, які складають основний зміст дисертаційної роботи, значною мірою зумовлюється актуальністю дослідження та обраним напрямом. Ця наукова робота є одним із перших у сучасній вітчизняній науці конституційного права комплексним монографічним дослідженням, у якому вирішено актуальне наукове завдання, котре полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні практичних перспектив використання властивості прямої дії норм Конституції України, що дозволило сформулювати концептуально нові напрями вдосконалення законодавства в зазначеній сфері, сформульовано висновки і пропозиції, які мають неабияке значення.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що винесені на захист положення є важливими для подальшого розвитку науки конституційного права, подальшого удосконалення вітчизняного законодавства.

Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю вирішення проблем, що виникають на практиці під час тлумачення чинного законодавства України у сфері прав людини та реалізації або застосуванні норм Конституції України. Дисертанткою проаналізовано значний масив спеціальної наукової правової літератури, присвячені проблематиці прямої дії

норм Конституції. Характерною рисою дослідження є його чітка теоретико-методологічна спрямованість.

На підтримку заслуговують більшість положень **наукової новизни** репрезентованої дисертаційної роботи. Цікавим є підхід автора щодо визначення поняття «дія норм Конституції». Під дією норм Конституції України авторка пропонує розуміти об'єктивне правове явище, що полягає у встановленні основ суспільного ладу, державного устрою, порядку утворення, організації, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх компетенції, прав і обов'язків людини і громадянина в силу виключно закріплення відповідних норм у Основному Законі (с.29 дисертації). Внаслідок буквального тлумачення норм Конституції України та з урахуванням практики Конституційного Суду України встановлено дію норм Основного Закону у часі та досліджено особливості дії Перехідних положень (с.29-37 дисертації). Слід відзначити підхід автора до удосконалення позиції, що положення Конституції України вказують на необхідність існування відповідного закону виключно із метою врегулювання процедури реалізації певної норми, а закріплення зазначених норм зобов'язує законодавчий орган (або інший орган, наділений нормотворчою функцією) видати такий нормативно-правовий акт, що й є її прямою дією (с.49-51 дисертації). Отже, безпосередня та опосередкована дія є формами прямої дії норм Конституції України.

Новим науковим результатом роботи, який заслуговує на підтримку, є висновок авторки про співвідношення понять прямої дії норм Конституції України з аналогією закону та аналогією права, що дозволило зробити висновок про те, що реалізація юридичної властивості прямої дії норм Конституції України не має на меті виключно подолання прогалин у галузевому законодавстві України; гарантує безпосередню реалізацію таких норм при їх дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні суб'єктами відповідних правовідносин; реалізується безумовно та не потребує певних на те умов (с.51-59 дисертації). Слід наголосити на обґрунтованому у дослідженні висновку авторки щодо формулювання розмежування понять

«реалізація прав людини», «охорона прав людини» та «захист прав людини». На нашу думку, беззаперечно необхідно прийняти висновок авторки про те, що механізм реалізації прав людини у об'єктивному значенні - це процес, що є сукупністю юридичних дій особи-носія такого права та інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин, що врегульовані нормами права, супроводжуються наявністю відповідних юридичних фактів та мають на меті забезпечення гарантованих Конституцією суб'єктивних інтересів. У суб'єктивному значенні під механізмом реалізації прав людини запропоновано розуміти юридичні дії особи-носія такого права, що полягають у активній поведінці з метою забезпечення суб'єктивних інтересів, гарантованих Конституцією. Механізм реалізації права, що забезпечується безпосередньо його носієм, є здійсненням такого права (с.66 дисертації).

Слід погодитися з позицією Моткової О.Д. щодо виділення окремих елементів механізму реалізації прав людини та механізму захисту прав людини у їх динамічному розвитку, що дозволило зробити висновок про те, що здійснення права має місце тоді, коли суб'єкт права самостійно вчиняє дії, спрямовані на забезпечення суб'єктивних інтересів як результату, а про реалізацію його права йдеться у разі необхідності вчинення окремих юридичних дій й іншими зобов'язаними на те суб'єктами (с.76 дисертації).

Цікавим є авторський підхід до необхідності розуміння прямої дії норм Конституції України у матеріальному та процесуальному аспектах. У матеріальному аспекті пряма дія норм Конституції України є їх юридичною властивістю, що полягає у безпосередній реалізації таких норм у відповідних правовідносинах та виключає використання та застосування інших нормативно-правових актів (с.43 дисертації). Пряма дія норм Основного Закону у процесуальному аспекті розглядається в роботі як її юридична властивість, що забезпечує можливість деталізації матеріальних положень Основного Закону з метою встановлення порядку їх реалізації та забезпечується шляхом прийняття спеціальних законів, що передбачено виключно у тексті Конституції України (с.50 дисертації).

На підтримку заслуговує позиція дисертантки щодо особливостей формування механізму реалізації та застосування положень Конституції України, як норм прямої дії; через обґрунтування тези щодо подібності механізму прямого застосування норм Конституції України національними судами та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини (с.151 дисертації).

Певний ступінь наукової новизни засвідчує і те, що у роботі уточнено поняттєво-категоріальний апарат, характерний для сфери конституційно-правового регулювання застосування положень Конституції України, як норм прямої дії: «механізм реалізації прав людини», «механізм захисту прав людини», «дія норм Конституції України», «пряма дія норм Конституції України», що забезпечить формування належного уніфікованого тлумачення зазначених категорій та впливатиме на ефективність механізму реалізації та застосування положень Конституції України, як норм прямої дії.

Викликає інтерес запропонований автором підхід, пропозиції щодо формування механізму реалізації та захисту прав людини на основі прямої дії норм Конституції України, з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини. Зокрема, йдеться про висновок, що норми Конституції України, з огляду на їх юридичні властивості, можуть застосуватись аналогічно до того, як Європейський суд застосовує положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зважаючи на положення чинного процесуального законодавства України щодо повноважень судів, доведено те, що права людини реалізуються та захищаються у позасудовий та судовий спосіб виключно та безпосередньо на підставі норм Основного Закону (с.151-159 дисертації). Форми застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод автор пропонує розуміти, як способи здійснення уповноваженими на те суб'єктами застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до певних правовідносин, що виражається у відповідних актах, а саме: буквальне застосування – здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод без їх тлумачення; розширювальне застосування – здійснення правозастосовчої діяльності на підставі норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод внаслідок їх тлумачення (с.80 дисертації).

Вищезгадані та інші положення дисертаційного дослідження містять елементи новизни і, без сумніву, є внеском в конституційно-правову науку.

Повнота викладу матеріалу в опублікованих працях. Основні положення, рекомендації та висновки дисертації відображено у 12 наукових працях, із яких 5 статті – у фахових юридичних виданнях України, 1 стаття – у наукових періодичних зарубіжних виданнях, 6 – тези доповідей на наукових конференціях. Аналіз публікацій автора засвідчив, що вони достатньо повно відображають положення, результати і висновки дисертаційної роботи. Публікації автора фіксують усі основні результати дисертаційної розробки обраної теми, кількість опублікованих праць відповідає встановленим вимогам. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Апробація результатів дослідження відбулася під час їх заслуховування та обговорення на засіданні відділу проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України (протокол №10 від 21 травня 2019 року), а також на шести науково-практичних конференціях, а саме: «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (21-22 липня 2017 року, м. Харків), «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (22-23 вересня 2017 року, м. Хмельницький), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (23-24 лютого 2018 року, м. Запоріжжя), «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (9 березня 2018 року, м. Одеса), «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (20-21 липня 2018 року, м. Харків), «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (5-6 жовтня 2018 року, м. Дніпро).

Наукова і практична цінність дисертації. Дисертація Моткової О. Д є самостійною, достатньо аргументованою комплексною роботою, науково-

теоретичний та прикладний рівень якої відповідає вимогам до кандидатських дисертацій. Пропозиції та висновки дисертації можуть бути використані у практичній діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування у процесі реформування механізму реалізації та захисту прав людини та забезпечення прямої дії норм Конституції України; процесів реформування системи захисту прав людини. Необхідність імплементації у правозастосовчу діяльність національних органів державної влади та місцевого самоврядування запропонованих форм застосування норм Основного Закону та окремих правових категорій розглядається автором як один із визначальних чинників підвищення ефективності процесу реалізації та захисту прав людини; у навчально-методичному процесі під час викладання курсу «Конституційне право України», спеціальних курсів щодо прав людини та при підготовці навчальних посібників і підручників із зазначених дисциплін, проведенні тематичних семінарів і тренінгів для практикуючих юристів.; у сфері практичної діяльності для вирішення проблем, що виникають на практиці під час правозастосовчій діяльності для доктринального тлумачення чинного законодавства України у сфері прав людини та реалізації або застосуванні норм Конституції України, у науково-дослідній сфері: висновки дисертаційного дослідження певним чином розвивають теорію конституційного права та можуть бути використані при підготовці наукових робіт, у тому числі кваліфікаційних.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивна оцінка переважної більшості результатів наукового дослідження Моткової О.Д. не виключає можливості та необхідності висловити зауваження критичного і дискусійного характеру :

1) Передусім, хотілося б звернути увагу на питання, що фактично залишилося поза увагою авторки. Мова йде про те, що у контексті обраної теми видається доцільним розгляд, серед іншого, і досвіду зарубіжних держав щодо застосування прямої дії конституційних норм.

2) У своїй роботі Моткова О.Д. приділила велику увагу судовій практиці, пов'язаній з застосуванням норм Конституції України. Водночас, на мою думку, слід було докладно проаналізувати і питання правозастосовної діяльності інших органів державної влади, зокрема, Президента України, виконавчих органів державної влади.

3) У підпункті 1.3 дисертаційного дослідження авторка аналізує категорії «здійснення права» та «реалізація права», як окремі поняття. При цьому зазначається, що здійснення права має місце тоді, коли суб'єкт права самостійно вчиняє дії, спрямовані на забезпечення суб'єктивних інтересів як результату, а при реалізації права йдеться про необхідність вчинення окремих юридичних дій й іншими зобов'язаними на те суб'єктами. Вважаю, що, такий висновок дисертанта не є належним чином аргументованим. Під час захисту дисертації хотілось би почути більш переконливе обґрунтування висловленої позиції.

4) У тексті дисертаційного дослідження Моткова О.Д. не проводить розмежування прав людини, як природних, та як конституційного явища. Зазначене питання потребує деталізації під час захисту з боку авторки.

Наведені зауваження стосуються переважно дискусійних питань та не впливають на теоретичну та практичну цінність роботи, на рівень наукової новизни її результатів. Дисертація має завершений характер, мету дослідження можна вважати досягнутою, завдання роботи – виконаними.

Висновок про відповідність дисертації нормативним вимогам Міністерства освіти і науки України.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що дисертаційна робота Моткової Ольги Дем'янівни «Пряма дія норм Конституції України у сферах реалізації та захисту прав людини: питання теорії та практики» є закінченим самостійним дослідженням, підготовленим на високому рівні, відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, та кваліфікаційним вимогам Міністерства освіти і науки України, а її

автор заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного права

та порівняльного правознавства

ДВНЗ “Ужгородський національний університету”

Д.М. Белов

